

Kdaj narečna, kdaj poknjžena

Jezik na razpotju /⁵ Predpogoj za javno rabo poknjžjenih oblik zemljepisnih imen je uveljavljenost knjižnega jezika na določenem območju

Matej Šekli

TRST Zemljepisna imena nastanejo in se uporabljajo v točno določenem prostoru ter prvotno skozi čas živijo in se spreminjajo v zemljepisni jezikovni različici posameznega kraja, tj. v narečnem krajevnem govoru, v novejšem času pa prehajajo tudi v mlajše neknižne jezikovne različice, denimo v pokrajinski pogovorni jezik.

Tako se na terenu samem krajevna imena pojavljajo v narečni podobi, npr. *Radolca*, *Stržiše*, *Krajin/Kranj*, *Lublana*, *Cierknca*, *Ribnca*, *Novu mejstu/Nov mest*. Podobno kot za navedena imena z območja gorenjskega in dolnjskega narečja velja za celoten slovenski jezikovni prostor od Tera na zahodu do Prekmurja s Porabjem na severozhodu ter od Podjune na severu do Gorskega kotarja na jugu.

Tako je tudi na Videmskem, kjer so zgodovinsko prisotna ziljsko narečje v Kanalski dolini, rezijansko narečje v Reziji, tersko narečje v Terskih dolinah in nadiško narečje v Nadiških dolinah. Tudi na teh območjih slovenskega jezika se srečujemo z živimi oblikami imen kot *Ovčja ves*, *Žabnce*, *Zlica* (Kanalska dolina), *Bila*, *Njūwa*, *Osoanē*, *Solbica*, *Učjá* (Rezija), *Bardo*, *Zavarh* (Terske doline), *Špietar*, *Podbuniesac*, *Muost*, *Garmāk*, *Čarni Varh* (Nadiške doline). Oblike *Ovčja ves*, *Osoanē*, *Bardo* in *Špietar* torej niso nič bolj »posebne«, »nenavadne«, »eksotične«, »arhaične« ali celo »čudne« od oblik *Krajin/Krajin*, *Lublana* in *Novu mejstu/Nov mest*. Za vse je namreč značilno, da že stoletja nemoteno živijo v govorjenem jeziku, v katerem so nastale.

Če so slovenska zemljepisna imena dokumentirana v času pred 19. stoletjem – navadno so bile v rabi različice teh imen v jeziku deželnega gospoda, v osrednjeshlovenskem prostoru torej v nemščini –, so zapisana v podobi, značilni za posamezen krajevni govor. Tako je npr. Janez Vajkard Valvasor (1641–1693) v svojem delu *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna* (1679) na bakrorezih gradov, samostanov, trgov in mest poleg nemških različic poimenoval kot *Ratmanstorf*, *Craimbürg*, *Laybach*, *Reiffniz*, *Rudolphswert* zapisal tudi njihove slovenske oblike *Radovlčca*, *Krajin*, *Lublana*, *Ribēnca*, *Novu Meftu*. Zapis teh slovenskih imen na tedanjem Kranjskem odraža njihovo podobo v tamkajšnjih narečjih.

Zakaj imena sploh knjižiti?

Medtem ko se npr. ledinska in hišna imena navadno uporabljajo samo znotraj območja nekega kraja, pa se nasprotno krajevna, vodna, gorska, pokrajinska in podobna zemljepisna imena uporabljajo v širšem zemljepijsnem in družbenem prostoru, in sicer na celotnem območju nekega jezika kot tudi zunaj tega. Zemljepisna imena tako iz svojega ozjega okolja postanejo

del knjižnega jezika, ki je v idealnem primeru enoten na celotnem prostoru svoje rabe. V knjižnem jeziku so namreč zapisana javna in uradna besedila, zemljepisna imena pa se pojavljajo v priročnikih, na zemljevidih in v atlasih, na krajevnih in drugih tablah ipd. V pogledu na to, kako ravnati z zemljepisnimi imeni v tem primeru, se tradicije posameznih knjižnih jezikov precej razlikujejo.

V slovenskem jezikovnem prostoru se zemljepisna imena, ki se uporabljajo tudi izven območja nekega zemljepisnega narečja in so tako del vseslovenskega knjižnega jezika, tradicionalno *praviloma* knjižijo, standardizirajo, normirajo. To pomeni, da so tako kot pri občnih imenih tudi pri zemljepisnih imenih narečne lastnosti teh za vezujoče izhodišče, ki pa se v procesu knjiženja prenesejo, »transponirajo« v knjižno normo, tj. narečne lastnosti se zamenjajo s svojimi knjižnimi ustreznici. Tako kot npr. narečnim *brieg*, *brig*, *brejg* ipd. v knjižnem jeziku ustreza *breg*, tudi narečne oblike *Brieg*, *Brig*, *Brejg* v knjižnem jeziku postanejo *Breg*. Na ta način vzporedno z občnimi imeni tudi zemljepisna imena v svoji normirani obliki postanejo del knjižnega jezika, ki je v glavnih obrisih enak na celotnem slovenskem jezikovnem prostoru.

Proces knjiženja zemljepisnih imen je bil v zgodovini slovenskega knjižnega jezika dolg in postopen. Težnja po normiranju se je začela v prvi polovici 19. stoletja ter je bila tesno povezana z nastankom in razvojem znanstvenega, tedaj v prvi vrsti zgodovinskega in znotraj tega primerjalnega jezikoslovja kot tudi s procesom poenotenja pisne slovenščine, ki se je bila predem v drugi polovici 18. stoletja in prvi polovici 19. stoletja pojavljala v različnih deželnih knjižnih različicah. Prvi poskusi standardiziranja zemljepisnih imen se pojavljajo pri Francu Metelku (1789–1860), proces knjiženja v današnjem smislu pa je bil bolj ali manj dokončan v drugi polovici 19. stoletja. Posledično imamo npr. v *Slovenskem pravopisu* (1899) Frana Levca (1846–1916) tako rekoč današnje knjižnojezikovno stanje.

Kako se knjižijo imena?

Narečne oblike zemljepisnih imen se načeloma knjižijo v skladu z lastnostmi slovenskega knjižnega jezika. Ta postopek lahko ponazorimo z nekaterimi zgoraj navedenimi narečnimi oblikami imen, npr. narečni dvoglasniki se zamenjajo s knjižnimi enoglasniki (*Novu mejstu* → *Novo mesto*, *Cierknca* → *Cerknica*, *Špietar* → *Špeter*, *Podbuniesac* → *Podbonesec*, *Muost* → *Most*), narečne samoglasniške kakovosti postanejo knjižne (*Bila* → *Bela*, *Njūwa* → *Njiva*), e-jevski odraz nekdanjega dolgega polglasnika se nadomesti z a-jevskim (*Ovčja ves* → *Ovčja vas*), a-jevski in drugi odrazi nekdanjega kratkega

Knjiženje zemljepisnih imen na Videmskem

Slavistično društvo Trst – Gorica – Videm je priredilo v Trstu posvet na temo Jezik na razpotju. Svoja dognanja in refleksije so podali Vilma Purič, Ivan Verč, Matej Šekli, Vesna Mikolič in Matejka Grgeč. Ker je bil fokus tudi na vprašanju, kako ohraniti in razvijati slovenščino pri nas, Primorski dnevnik objavlja njihova predavanja, prirejena za časopis. Niz objav zaključujemo z Matejem Šeklijem, ki je svojemu referatu dal naslov O knjiženju slovenskih zemljepisnih imen na Videmskem.

polglasnika se vrnejo v polglasnik (*Špietar* → *Špeter* [ər], *Podbuniesac* → *Podbonesec* [ər], *Garmāk* → *Grmek* [gərɲək], *Čarni Varh* → *Črni Vrh* [ər], *Bardo* → *Brdo* [ər], *Zavarh* → *Zavrh* [ər]), ponovno se vzpostavijo onemeli nenaglašeni samoglasniki (*Žabnce* → *Žabnice*, *Cierknca* → *Cerknica*, *Ribnca* → *Ribnica*), zapisujeta se *lj* in *nj* (*Radolca* → *Radovljica*, *Lublana* → *Ljubljana*, *Zlica* → *Ziljica*, *Krajin/Krajin* → *Kranj*), ne upoštevajo se poenostavitve soglasniškega sklopa *šč* (*Stržiše* → *Stražišče*) in onemeli soglasniki (*Osoanē* → *Osojane*) itd.

Seveda pa od prikazanega načela knjiženja obstajajo odstopanja. Zemljepisna jezikovna raznolikost, ki je izrazito vidna v zemljepisnih (kot tudi osebnih imenih), je izjemoma sprejeta tudi v knjižni jezik. Narečne posebnosti so najbolj opazne na glasovni ravni, manj pogoste pa so v oblikah. Pri tem pa različne glasovne vzporednice lahko odražajo zemljepijsno raznolikost, ki je hkrati tudi časovna, tj. starejše in mlajše jezikovno stanje (starejše *Holm* [hovm] > mlajše *Hum/Hom*, podobno razmerje izkazujejo tudi npr. *Lanišče* > *Laniše*, *Loge* > *Voje*, *Preloge* > *Prevoje*), ali pa samo zemljepijsno raznolikost, tj. nastalo vzporedno, pri čemer nobena od različic ni starejša ali mlajša (*Goriška*: *Goričko*, za pridevnike na -čki prim. še *Žička kartuzija*, *Donačka gora*, *Rački ribniki*).

Sklep o nekniženju

Predpogoj za javno rabo poknjžjenih oblik zemljepisnih imen je seveda uveljavljenost knjižnega jezika na določenem območju. Zaradi zgodovinskih razlogov, v sodobnem času pa tudi zaradi pomanjkanja politične in druge volje, slovenski knjižni jezik ponekod v t. i. slovenskem »zamejstvu« oz. »predmejstvu« v javnosti ni samoumeven, ponekod je kljub vsej sprejeti zaščitni zakonodaji v tem položaju celo popolnoma odsoten. To stanje je značilno za dve ločeni ob-

Matej Šekli Predavatelj na Univerzi v Ljubljani, avtor številnih jezikoslovnih člankov in treh monografij FOTODAMJ@N

močji slovenskega jezikovnega prostora, in sicer za Rezijo in Terske doline, deloma tudi še za Nadiške doline v Furlaniji na eni strani ter za Slovensko Porabje v Železni županiji na Madžarskem na drugi. Gre torej za tista območja slovenskega jezika, ki v zgodovini niso bila del t. i. notranjeavstrijskih dežel (Kranjska, Koroška, Štajerska, Goriška, Trst), znotraj katerih se je v drugi polovici 19. stoletja slovenski knjižni jezik takoj po svoji standardizaciji začel (ob nemščini) počasi uveljavljati tudi v javnosti.

21. januarja 1972 sta Geografsko društvo Slovenije in Slavistično društvo Slovenije sklicali javni posvet o zemljepisnih imenih, kjer je bil sprejet sklep, da se v Reziji in Benečiji, tj. tistih območjih slovenščine, na katerih je slovenski knjižni jezik med narečnimi govorniki slabo poznan in je v javnosti manj ali sploh neveljavljen, v lokalni rabi dopuščajo narečne oblike tamkajšnjih slovenskih zemljepisnih imen (*Bila*, *Njūwa*, *Osoanē*, *Solbica*, *Učjá*; *Bardo*, *Zavarh*; *Špietar*, *Podbuniesac*, *Muost*, *Garmāk*, *Čarni Varh*). V preostalem delu slovenskega jezikovnega prostora, v katerem je knjižni jezik samoumeven, pa se seveda uporabljajo uveljavljene oblike teh imen, bodisi v celoti poknjžene (*Njiva*, *Osojane*, *Solbica*, *Špeter*, *Podbonesec*, *Most*, *Grmek*, *Črni Vrh*) bodisi narečne (*Bila*, *Učjá*, *Bardo*, *Zavarh*). Dodamo pa lahko, da bi za senzibilizacijo osrednjeshlovenskega prostora v zvezi s posebnim družbenim položajem slovenskega jezika v Reziji in Benečiji bilo smiselno, če bi se knjižna in narečna različica imena (vsaj včasih) navajali vzporedno (*Špeter*, lokalno *Špietar*).

Ali je danes stanje drugačno?

Ali se je po več kot 50 letih od sprejetja sklepa o minimalnem knjiženju slovenskih zemljepisnih imen v Reziji in Benečiji stanje na tem območju kaj spremenilo?

Stopnja poznavanja slovenskega knjižnega jezika v zamejstvu je seveda odvisna predvsem od dostopnosti javnega šolanja v slovenskem jeziku. Kljub sprejetju zaščitne zakonodaje za slovensko zgodovinsko jezikovno manjšino v Italiji – in sicer dveh državnih zakonov (1999, 2001) in enega deželnega (2007) – se stanje na področju šolstva in s tem poznavanje knjižne slovenščine v omenjenih slovenskih pokrajinah ni bistveno izboljšalo.

Svetla izjema pri tem je Špeter v Nadiških dolinah, kjer je bila prvotno zasebna dvojezična osnovna šola, ustanovljena leta 1984, z zaščitno zakonodajo podzavljena in leta 2008 razširjena z nižjo srednjo šolo. Državna večstopenjska šola z italijansko-slovenskim dvojezičnim poukom Pavel Petričič v Špetru je torej še vedno edina javna šola na Videmskem, v kateri je slovenščina dejansko sistemsko zakoreninjena. Drugod pa še vedno poteka »poskusno« uvajanje slovenščine v šole ali pa se na tem področju ne dogaja nič. Tako se je v Kanalski dolini (knjižno) slovenščino kot učni predmet začelo uvajati že leta 1999, a smo četrto stoletje pozneje v šolskem letu 2023/2024 na »trijezični« Večstopenjski šoli Ingeborg Bachmann na Trbižu s podružnično šolo v Ukvah še vedno priča »poskusnemu« uvajanju slovenščine kot učnega predmeta, seveda z vsemi možnimi kroničnimi težavami, povezanimi s financiranjem pouka, učnim kadrom, učnimi načrti in gradivi, metodami poučevanja ipd. V Terskih dolinah je leta 2014 poskus, da bi špetersko dvojezično šolo razširili s podružnicama v Bardu in Tipani, (za vedno?) spodletel.

V Reziji se že sistemski pouk rezijanskega narečja v tamkajšnji javni šoli uveljavlja s težavo, kaj šele da bi razmišljali o uvedbi slovenskega knjižnega jezika kot učnega predmeta. Poleg tega tam že absurdna »rezijanska črkarska pravda«, ali naj se re-

Smiselno bi bilo, če bi se knjižna in narečna različica zemljepisnih imen iz Rezije in Benečije navajali vzporedno

zijansko narečje zapisuje s slovenskim ali italijanskim črkopisom, tj. ali pisati *Ravanca* ali *Ravanza*, še vedno ni doživela svojega epiloga v prid rezijanščini.

Kako torej postopati z zemljepisnimi imeni v lokalni javni rabi na Videmskem?

Medtem ko v Kanalski dolini, ki je bila do konca prve svetovne vojne del dežele Koroške in kjer se je slovenski knjižni jezik vsaj delno uveljavil v »avstrijski« dobi ter smo danes priča vsaj poskusom, da bi knjižna slovenščina postala del javnega šolstva, dileme, ali pisati *Ovčja ves* ali *Ovčja vas* ni – uveljavljena je oblika *Ovčja vas* –, pa je na bivših »beneških« ozemljih drugače. Tam bi se po vsem zapisanem o tamkajšnjem družbenem stanju slovenščine poknjžene oblike slovenskih zemljepisnih imen ob strinjanju slovensko govorečega lokalnega prebivalstva morda lahko uveljavile le v Nadiških dolinah (torej *Špeter*, *Podbonesec*, *Most*, *Grmek*, *Črni Vrh*), vsekakor pa najbrž ne v Terskih dolinah (kjer naj ostane *Bardo*, *Zavarh*) in nikakor ne v Reziji (kjer se rabi *Njūwa*, *Osoanē*).

V vsakem primeru pa bi bilo kakršnekoli morebitne spremembe v smislu poknjžjenih oblik za lokalno javno rabo nujno uvajati po tehtnem premisleku in s tresočo roko.